

דרכי לימוד ב"מרגניתא טבא" לר' יהונתן וואלינער

בחלק השני של "כל כתבי חפץ חיים השלם", לאחר הקונטרס "אהבת חסד", נדפס חיבור קטן-כמות ורב-איכות בשם "מרגניתא טבא", מאת הר"ר יהונתן מהעיר לובטש, הידוע בשם ר' יהונתן וואלינער¹. על מעלתו של החיבור מלמדת עדותו של ר' דוד מהעיר פלונגיאן, תלמידו של ר' יהונתן, שלפיה נהג רבו לחזור ולשנות חיבור זה פעמיים בכל יום². חיבור זה הינו רשימה בת 44 סעיפים ובה הנהגות טובות וקדושות, שינהג בהן אדם בחיי היום-יום, בשבתות ובמועדים, הן עם עצמו והן עם אחרים. בכמה מהסעיפים יש הדרכה טובה בענייני לימוד תורה. במאמר זה אנסה ללקט הנהגות טובות אלו בענייני לימוד ולסדרן ע"פ ענייניהן.

ר' יהונתן הרבה להדגיש את החיוב להקדיש כל רגע, ואפילו חלק של הרגע, ללימוד תורה, ובמיוחד לאחר חצות הלילה:

"להרבות בלימוד כפי יכולתו, ולא יתבטל אפילו רגע. וישים בנפשו, שצריך ליתן דין וחשבון על כל רגע ואפילו על כל חלק הרגע שהוא מתבטל. ולכן [י]שים כל כוחו וליבו שלא יתבטל אפילו חלק קטן מן הרגע מתלמוד תורה, ובפרט בלימוד שאחר חצות הלילה צריך ליזהר ביותר" (סעיף יד)³.

לימוד התורה יכול להיות לא רק בין כתלי בית המדרש, אלא גם אגב ביצוע פעולות יומיומיות. אף שר' יהונתן איננו אומר זאת במפורש, ואף שכוונתו לעניין אחר לגמרי, הרי שבדבריו אנו מוצאים דרך יפה ומעניינת לחזרה על הלכות שבת בימות החול:

"שלא להזיז ידיו בשבת וביו"ט ובמועד לשום פעולה אם לא יחקור מתחילה וישים אל ליבו אם אין בו חשש איסור חילול שבת וי"ט ומועד ח"ו. ונכון לזכור כשיעשה מלאכה בחול, והוא דבר שאסור לעשות בשבת וקרוב הדבר להיכשל בו ח"ו בשבת, כי הוא מהדברים שאינם נזהרים בו כל כך, שיזכור זה בפיו שיש בשבת איסור אם עשה זה, ובזה מקיים בחול מצוות עשה של "זכור את יום השבת" (סעיף ל).

למעשה, זוהי דרך לימוד עקיפה של הלכות שבת בימות החול, דהיינו: לפני פעולות רגילות במהלך השבוע יחשוב האדם, אם מותר לו לעשותן בשבת, ונמצא חוזר בדרך זו על הלכות שבת.

1. דף נ"ה, ע"א – דף נ"ו, ע"א.
2. בהערה שבדף נ"ה, ע"א, וראה עוד להלן סעיף כא. גם המהדיר מוסיף: "ולרוב התועלת הנמצא בה הוצאתיה לאור לזכות הרבים".
3. השו"ה: "אמר ריש לקיש כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום" (תחיגה י"ב, ע"ב; עבודה זרה ג', ע"ב).

ר' יהונתן עומד גם על הצורך לקבוע לימוד בשעת האכילה, ובעיקר על החיוב ללמוד בשבתות ובמועדים מענייני דיומא, הן בתורת הנגלה והן בתורת הנסתר:
 "לקבוע שיעור בלימוד בעת האכילה קודם ברכת המזון, והוא חיוב גדול, כמבואר בזוהר הקדוש פרשת תרומה⁴ גודל חיובו. ויזהר שיהיה לו שיעור קבוע על זה⁵, שלא יימשך וישכח ברכת המזון, או שיהיה אחר שיעור עיכול. ולא יעסוק בפלפול, שלא יתבלבל בברכת המזון... באכילת שבת ויום טוב ישמח מאוד שאוכל על שולחן מלך מלכי המלכים... וילמוד על שולחנו דבר השייך לקדושת היום, הן בנגלה והן בנסתר"
 (סעיפים מא-מב).

בכמה סעיפים ר' יהונתן מטעים, שאסור לשוח בשעת הלימוד בדברי חולין. לאחר שהוא עומד על האיסור הכללי לשוח בדברים בטלים, "כי כל דיבור בטל הוא עבירה" (סעיף ב), ולאחר שהוא מדגיש, שבבית הכנסת ובבית המדרש יש איסור מיוחד לדבר במילי דעלמא, "אף לדבר הצריך ביותר, אם לא לדבר מצווה, וגם בזה צריך למעט, שלא לבוא מן המותר אל האסור" (סעיף ג)⁶, ר' יהונתן מוסיף ומרחיב בעניין האיסור להפסיק את מהלך הלימוד בדברי שיחה בטילה, ואפילו בענייני לימוד בתחום אחר, לפי שיש בהם כדי להסיח את דעתו של הלומד ולהפריעו בלימודו:

"שלא לשוח באמצע הלימוד בשום פנים, אם לא לדבר מצווה עוברת. ואף מלימוד ללימוד אחר נכון שלא להפסיק, אם לא לצורך הכרח גדול" (סעיף ד).

במיוחד יש להשתדל שלא להפסיק באמצע לימוד משותף בציבור:

"שלא לשוח באמצע הלימוד שלומד עם אחרים, אם לא למצווה עוברת השייך לכולם. ואם צריך לו לבדו להתעסק במצווה עוברת, ישתדל שלא יביא גרם ביטול להם" (סעיף ה).

ר' יהונתן מייעץ לא רק להימנע מלדבר דברים בטלים, אלא גם מלשומעם, הן משום שיש בכך לעתים איסור, והן משום שהם מבבלים את המחשבות בשעת הלימוד. יתרה מזאת, באמצע הלימוד יש להיזהר גם מלחשוב מחשבות זרות המפריעות ומבלבלות:
 "שלא לשמוע כשמדברים דברים בטלים, וכל שכן דיבור אסור שחמור טפיל... וכן יימנע מלשמוע בבית הכנסת דבר שאינו צריך, או באמצע הלימוד, כי שומע כעונה. ולכן ייזהר בשמיעה כדיבור, וגם מטמא ומבלבל מחשבותיו. ולכן ייזהר אפילו ממחשבה והרהור בטל, וכן ייזהר באמצע הלימוד והתפילה משום מחשבה אחרת"
 (סעיף ז).

זאת ועוד, מוטב שלא יתעסק הלומד כלל בענייני העולם הזה ולא להתעמק בדברים אחרים, כדי שלימוד התורה שלו לא ייפגע עקב כך: "שלא לדבר בדיבורי התחכמות ולא ישים שכלו בענייני העולם, שלא יאבד על ידי זה ח"ו בהשכלות התורה" (סעיף ח).
 אחת העצות היעוצות כדי להימנע מביטול הלימוד, היא "שלא לראות מבחוח באמצע הלימוד, שלא להתבטל כוונתו, ולא יסתכל רק במה שלומד" (סעיף ט)⁸.

4. ראה דפוס וילנה תרמ"ב (ד"צ ירושלים תשל"ז), דף קנ"ג, ע"ב, ד"ה "ועשית שלחן עצי שטים" ואילך.
5. כלומר, יש לקצוב את משך הלימוד ליד השולחן, על מנת שלא יעבור זמן ברכת המזון.
6. השווה שו"ע או"ח סימן קנא, סעיף א: "בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגים בהם קלות ראש כגון שתוק והיתול ושיחה בטילה... ואין מחשבים בהם חשבונות אלא אם כן הם של מצות" וכ"ו. וראה עוד מה שהאריך בזה ב"משנה ברורה" בס"ק ב בשם הפמ"ג: "אפילו שיחת חולין שהוא לצורך פרנסה, דבחוץ שרי, בבית אסור, ובפרט שיחה בטילה לגמרי דבדאי ראוי למנוע מזה".
7. השווה: "א"ר לוי כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילין אותו גחלי רתמים" (נחגיגי י"ב, ע"ב; עבודה זרה ג', ע"ב).
8. בהמשך הסעיף ר' יהונתן מטעים, שיש לנקוט דרך זו, דהיינו להימנע מלהתבונן לחוץ, גם בשעת התפילה, ובמיוחד בתפילת העמידה, והשווה שו"ע אורח חיים, סימן צה ס"ב.

אולם, למרות הדגשתו המרובה את האיסור להתבטל מתלמוד תורה, ר' יהונתן מדגיש בסעיף האחרון של חיבורו, כי הגם שרצוי להתרחק ממבטלי תורה, אין לשנוא אותם ואין להרע להם, אלא אדרבא, יש להתפלל ולבקש עליהם רחמים:

"ואף אם יש בהם [=בעלי המחלוקת] ביטולי תורה ומצוות ח"ו, יתרחק מהם ולא יקללם ולא ימסור דין עליהם, ואף בלב ייזהר מאוד מלשנוא אותם, וייזהר שלא לדבר לשון הרע עליהם ואל יריע להם בשום דבר, ואדרבא יעשה טובה להם בכל מה שיוכל ויבקש רחמים מה' שייטיב לו וישמע תפילתו" (סעיף מד).

לפני הלימוד, כמו גם לפני עשיית כל מצווה אחרת, יאמר הלומד: "זה לשם מצווה, ויבקש מה' על קיומה ובשלימות ובהכנת התורה על הלימוד" (סעיף יט). הלימוד צריך להיות בקול רם, "כי הוא עיקר גדול בלימוד, ויכוון ביראה ובאהבה בקול ודיבור שם מלא" (סעיף יח).

הלימוד צריך להיות תוך חיפוש האמת בכל דרך אפשרית. ר' יהונתן תובע מהלומד לבחון היטב את סברותיו ולהעמידן באופן אובייקטיבי במבחן ההגיון והאמת, ולא להעדיף על פני סברות של אחרים. אל לו ללומד לזלזל, אפילו בדברי קטן שבקטנים: "ללמוד באמת ולקבל האמת ממי שאמרו, ושיהיה שווה אצלו לימודו וסברתו כסברת אחרים. ואפילו שמע מקטן שבקטנים ישתדל להעמיד סברתו, רק לחקור האמת בכל כוחו ושכלו והבנתו, ויבקש עזר מה' על זה" (סעיף טו).

בסעיף אחר ר' יהונתן מנמק את דרישתו להתייחס ברצינות לדברי אחרים, בכך שאיש איננו חסין מפני טעות, ועל הלומד לחשוש, שמא האמת נמצאת דווקא אצל השני, גם אם הוא נופל ממנו בחכמתו ובלימודו:

"וכן בענייני הלימוד יהיה נכנע בפני כל אדם, כי אפשר שיבוא לאדם טעות, מה שלא יטעה קטן שבקטנים. ומה שימצא עצמו בדברי תורה יתן הודאה לה' העוזר לו, ויבקש רחמים מה' בתפילתו על מידת הכנעה וענוה ועל הצלחת התורה" (סעיף מ)⁹.

ר' יהונתן איננו עוסק בשאלה, אלו ממקצועות התורה צריך האדם ללמוד. אולם הוא מייעץ להקדיש זמן ניכר ללימוד בספרי מוסר:

"לעיין בספרי מוסר בג' שעות ביום בעת קימה וצהרים ובערב, ובאלו הדברים¹⁰ בכל עת מזמנים אלו, ויפשפש במעשיו היטב האיך הוא מהן עצמו, ויבקש עזר מה' לעזור לו על זה לעמוד באמת על דרכי התשובה" (סעיף כא)¹¹.

9. כדאי להסב את תשומת הלב לאמור בסוף הסעיף, וכן בסוף הסעיף הקודם, דהיינו: כדי שהאדם יהיה מסוגל להתייחס ברצינות הראויה לדברי הזולת, ובפרט לדברי מי שהוא חושב אותו לנחות ממנו, עליו לבקש על כך עזרה מה'. יצויין, כי דבריו של ר"י על היחס הרצוי כלפי סברת הזולת עולים בקנה אחד עם מה שכתב בתחילת סעיף מ': "שלא להרים לב... ויחזיק את עצמו לרשע... ואת חברו צדיק, וכל שמצא אצלו מידה טובה יתן הודאה לה' על זה, כי ברוב חסדיו עזרו לזה, ולא יחזיק את עצמו לזה כלל" וכי. כלומר, בחיבורו "מרגייתא טבא".

10. על החשיבות שר' יהונתן ייחס ללימוד מוסר יעידו גם דבריו בסעיף כב: "לחשוב במוסר ובהכנעת גופו ובגודל מעלת התפילה קודם התפילה" וכי.

סעיף מיוחד ר' יהונתן מקדיש לאופן שבו על הלומד, ושמה אף על כל מי שהגיע לכלל הוראה, להתייחס למי שבא לשאול בדברי תורה, או למי שטעה בהבנתם: "שלא לדבר קשות לשואל ומסתפק בדברי תורה אף אם טעה בודאי, רק יאמר לו בנחת, שלא יימנע מלשאול¹², וכל שכן כשאינו ברור בודאי שטעה, שלא יעמוד על דעתו כלל, כמו שכתבנו לקמן. ואפילו נגד קטן שבקטנים לא יעמוד על דעתו, רק להחמיר לעצמו" (סעיף ו).

ר' יהונתן דורש גם לנהוג כבוד רב בתלמידי חכמים ובמחברי ספרים, ואף כאשר חולקים עליהם, יש לעשות זאת בכבוד וביראה:

"להיזהר במצוות כיבוד אביו ואמו ורבו ותלמיד חכם וזקן וכבוד התורה, ובכלל כיבוד רבו נלמד במכ"ש שצריך לזהר בכיבוד מחברי הספרים, כי הם המורים אותנו ומלמדים אותנו בחיבוריהם הקדושים. ואם יצטרך לחלוק עליהם, יהיה בכבוד גדול ובאימה, כדין חולק על רבו. ולא יעשה למעשה אלא להחמיר או להקל בדברי הסופרים אם הוא ראוי לכך, וגם זה לאחרים, אבל לא לעצמו" (סעיף לה)¹³.

12. ראוי לספר בהקשר לאמור בסעיף זה סיפור מפורסם על ר' שמואל סלנטר: "מעשה באשה אחת שנכנסה אצלו ושאלה בפיה: הנחתי שומן שלא נמלח, בא החתול ואכל את השומן. מה דינו של החתול? רבי שמואל שמע את הדברים בכבוד ראש, הוציא ספר ממדף הספרים ועיין בו, ואחר כן חרץ את דינו: בתני החתול טרפה, אלא הוי זהירה מכאן ולהבא שלא תניחי שומן על המדף קודם מליחה, כדי שלא תביאי את החתול לידי עברה. וכשיצאה האשה פנה אל תלמידיו ואמר: הוו למדים ממני, לקבל כל שאלה ברצינות. אל תזלזלו בתמימותה של האשה, שאם תבואו לזלזל בשאלה שטותית, סופו של דבר, אם יזדמן לה איסור חמור, לא תוסיף לשאול עליו" (הרב איסר פרנקל, יחידי סגולה, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 105).

13. על המחלוקת באופן כללי ר' יהונתן מזהיר בסעיף מד: "להיזהר מאוד ממתלוקת, ושלא יחזיק בו חייו, כי הוא עובר על לא תעשה י'לא יהיה כקרח' (במדבר י"ז, ה) ... וכל שכן במחלוקת רבים, ויכניע עצמו נגד החולקים עליו ויבקש שלום מהם ולא יהיה שונא אותם" וכיו.